

Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ında Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmine YaklaşımıZamakhsharî's Approach to the Science of Munâsabât al-Qur'ân in his *al-Kashshâf*İsa KANİK¹

Geliş Tarihi (Received): 05.07.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 06.10.2025

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2025

Öz: Bu araştırmada, Zemahşerî'nin “الكشاف/el-Keşşâf” adlı tefsirinde “münâsebâtü'l-Kur'ân” ilmine yaklaşımı meselesi ele alınmaktadır. Tefsir tarihi literatüründe daha çok *el-Keşşâf* adlı eseriyle tanınan Zemahşerî dirâyet ağırlıklı bir yöntem izlemektedir. Zemahşerî'nin tefsirinde dikkat çeken hususlardan biri de Kur'ân âyet ve sûreleri arasındaki münasebet olgusuna yer vermesidir. Zemahşerî'nin mezkûr meseleye yaklaşımını ele alması, elinizdeki çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu nedenle araştırmada Zemahşerî'nin münasebet olgusuna yaklaşımının temel özelliklerinin birtakım örneklerle ortaya konması amaçlanmaktadır. Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi; âyet ve sûrelerdeki mâna ve üslûp türünden münasebet durumunu incelemektedir. Âyetler ve sûreler arasındaki münasebet durumu; akıl, bilgi ve çalışmayla ortaya çıkarılabilecek bir konudur. Fakat, keyfilik ve tutarsızlıktan korunmak için bu tür bir çalışmada riayet edilmesi gereken bazı temel ilke ve kurallar bulunmaktadır. Nitel ve sosyal araştırma tekniklerinin kullanıldığı araştırmaya göre Zemahşerî, âyetler ve sûreler arası münasebet meselesine kimi zaman mezkûr ilmin terminolojik ifadeleriyle kimi zaman farazî sorularla kimi zaman da birtakım edat ve bağlaçlarla başlayan cümlelerle değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Münâsebâtü'l-Kur'ân.

&

Abstract: In this research, the issue of Zamakhsharî's approach to the “Science of munâsabât al-Qur'ân” in his commentary titled “الكشاف /al-Kashshâf” is discussed. Zamakhsharî who is mostly known for his work called *al-Kashshâf* in the historical literature of tafsîr, follows a method based on dirâyah. One of the striking points in Zamakhsharî's tafsîr is his inclusion of the concept of relationship between the verses and surahs of the Qur'ân. Zamakhsharî's approach to the aforementioned issue, makes this study important. For this reason, the aim of the research is to reveal the basic features of Zamakhsharî's approach to the phenomenon of relationship with some examples. Science of Munâsabât al-Qur'ân examines the relationship between the meanings and styles of verses and surahs. The relationship between verses and surahs is a subject that can be revealed through reason, knowledge and study. However, there are some basic principles and rules that must be followed in such a study to avoid arbitrariness and inconsistency. Qualitative and social research techniques are used in the article. Accordingly, Zamakhsharî sometimes touches upon the issue of the relationship between verses and surahs with the terminological expressions of the aforementioned science, sometimes with hypothetical questions and sometimes with sentences starting with certain prepositions and conjunctions.

Keywords: Tafsîr, Qur'an, Zamakhsharî, *al-Kashshâf*, Munâsabât al Qur'ân.

Atıf/Cite as: Kanik, İsa. “Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ında Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmine Yaklaşımı”. *Dergiabant* 13/2 (Kasım 2025), 365-382. doi: 10.33931/dergiabant.1735528

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Doç. Dr., İsa Kanik, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, isakanik_77@hotmail.com.

1. Giriş

Nüzûlü, kıraati, kitâbeti, tertibi, toplanması (cem'), tefsiri, i'câzı, nâsih-mensûhu, dili, i'râbı, sûre ve âyetlerinin birbiriyle münasebeti gibi daha birçok yönleriyle doğrudan Kur'an'ın anlaşılmasını ve beyan edilmesini kendisine temel maksat edinen ilimlere Kur'an ilimleri (Ulûmü'l-Kur'an) denilmektedir.² Kur'an ilimleri arasında yer alan enstrümanlardan biri de "Münâsebâtü'l-Kur'an" ilmidir.³ Literatürde *el-münâsebe beyne'l-âyât, et-tenâsüb beyne'l-âyât ve's-süver* veya *tenâsübü'l-ây ve's-süver* gibi çeşitli isimlerle de anılan "Münâsebâtü'l-Kur'an" ilmi; Kur'an'ın bütüncül bir yaklaşımla doğru anlaşılıp yorumlanması için bilinmesi elzem olan ilimlerden biridir.⁴ Kur'an'ın beyânî i'câzı, mânalarının düzeni ve tutarlılığı, nazmındaki ahengi ve edebî üslûbundaki mükemmelliği gibi noktaların idraki bakımından bu ilim oldukça önem arz etmektedir. Sûreler ve âyetler arası münâsebet olgusu, bilimsel ve akademik bir nazarla yaklaşıldığında Kur'an araştırmacısının, Kur'an elfâzında yalın bir gerçeklik olarak fark edeceği belirgin bir özelliktir. Kur'an'ın âyet ve sûreleri arasındaki münasebetin ortaya konması tabii olarak onun metin içi bağlamının sağlam ilmî veriler sunmasını sağlamaktadır.⁵ Beşer sözüyle mukayese edildiği takdirde Kur'an'ın kendine özgü bir nazmı, edebî üslûbu, fesahati, belâgati ve lafız-mâna dengesinin bulunduğu açıkça fark edilmektedir. Şu bir gerçek ki edebî yönü güçlü bir kimsenin bütün gayretini sarfederek ortaya koyduğu fasih bir metnin, incelenmesi ve düzeltilmesi için benzer özelliklerdeki başka bir kimseye verildiğinde hala devam eden bir tebdil ve tashih faaliyetinin olduğu görülecektir. Hâlbuki Kur'an âyet ve sûrelerinden herhangi bir lafız çıkarılarak ondan daha münasip bir kelime bulmak için bütün Arap lisanı araştırılsa bunu bulmak mümkün olmayacaktır. Çünkü Kur'an, ilmi her şeyi kuşatan Yüce Allah'ın kelâmıdır.⁶ İşte bu durum da Kur'an ve tefsir araştırmalarında "Münâsebâtü'l-Kur'an ilmi"nin önemini ve bu bağlamda âyet ve sûrelerden çıkarılabilecek derûnî mânaların olabileceğini göstermektedir.

Münâsebet; umum-husus, sebep-müsebbep, illet-ma'lûl ve benzerlik-zıtlık gibi zihnî irtibatlarla veyahut da mukâbele, aklî, hissî, hayalî ve bunların dışında başka alâka türlerinde bir bağlantıyla gerçekleşebilmektedir. Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Süyûtî (ö. 911/1505), usûl ve esas bakımından bir Kur'an araştırmacısının müstağni kalamayacağı muhalled eserlerinde çeşitleri yönüyle bir hayli münasebet türü ortaya koymuşlardır.⁷ Bu araştırmada münasebet konusuyla ilgili olarak Zemahşerî (ö. 538/1144) hakkında bir fikir oluşturması kabilinden sadece birtakım örnekler üzerinden meselenin değerlendirmesi düşünülmektedir. Münasebet akılla idrak edilebilen makul bir durumdur. Diğer bir ifadeyle münasebet olgusu akla arz olunduğunda akıl onu kabul eder.⁸ Âyet ve sûreler arasındaki tenâsüb ve irtibatın keşfedilmesi de aklî muhakeme ve tedebbür sayesinde mümkün olmaktadır. Bir müfessir birtakım ihtimal ve faraziyelerden ibaret olan münasebeti, kendisi ile karşı karşıya kaldığı metin arasında kurduğu diyalektik sayesinde ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada daha çok metin içi dilsel enstrüman ve delillere dayanmaktadır.⁹ Bu özel durumu nedeniyle de bilhassa dirâyet ağırlıklı tefsir çalışmalarında mezkûr konuya yer yer değinilmektedir. Zemahşerî, Kur'an sûre ve âyetlerindeki münasebete önem veren, bu nedenle de meşhur tefsirinde mezkûr meseleye değinen müfessirlerden biridir. Araştırmamızın kapsam ve sınırlarını Zemahşerî ve onun meşhur tefsir eseri "الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل و عيون الأقاويل في وجوه

² Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 1/17-20; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: IFAY Yay., 2018), 129-130.

³ Mesut Okumuş, "Tefsir Usûlü", *Kur'an İlimleri ve Tefsir Tarihi*, ed. Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 366-369.

⁴ Mehmet Faik Yılmaz, "Münâsebâtü'l-âyât ve's-süver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/569.

⁵ Ali Galip Gezgîn, "'Âyetler ve sûreler arasındaki tenâsüb' ile 'Sûrelerin tertibinin tevkîfiliği' nin Kur'an'ın 'Metin içi bağlam' ı açısından önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/30 (2018), 1, 4.

⁶ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî (İbn Atıyye) el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/52.

⁷ Bk. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabî, 1376-1957), 1/37, 47-52; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (b.y.: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1394-1974), 3/369, 372-389.

⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/35.

⁹ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine-*, çev. Mehmet Emin Maşalı (Ankara: Kitâbiyât, 2001), 198, 206.

التأويل /*el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vüçûhi't-te'vîl*" ile tayin etmemizin nedeni de bu şekilde anlaşılmış olmaktadır. Şerhlerde, tefsirlerde ve diğer birtakım kitap, tez ve makalelerde farklı yönleri incelenen Zemahşerî'nin mezkûr tefsirinin Kur'an âyet ve sûreleri arasındaki münasebet olgusu bakımından da irdelenmesi alana katkısı bakımından araştırmamızı özgün ve önemli kılmaktadır.¹⁰ Konuyla ilgili verilerin toplanması, tasnif edilmesi, meselelerin içerik analizi, sentezi ve bazı bilimsel-akademik sonuçların tespit edilerek değerlendirmelerde bulunulması bakımından nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı araştırmamız; "Zemahşerî, âyetler ve sûreler arası münasebet olgusunu nasıl ele almaktadır?", "Mezkûr mesele *Keşşâf*'ta ne derece önem arz etmektedir?", "Zemahşerî'nin münâsebâtü'l-Kur'ân ilmîne dair yaklaşımının karakteristik özellikleri nelerdir?" gibi sorulara yanıt aramayı hedeflemektedir. Bu minvalde asıl mevzu ile ilgi derecesi bakımından evvela genel hatlarıyla "Zemahşerî ve *el-Keşşâf*", akabinde "Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmî", sonrasında da "*el-Keşşâf*'ta âyetler arası münasebet" ve "*el-Keşşâf*'ta sûreler arası münasebet" başlıkları altında verilen bilgilerle mezkûr konu detaylandırılarak derinlikli olarak ele alınmaya çalışılmaktadır.

2. Zemahşerî ve *el-Keşşâf*

Zemahşerî; ilmî mesaisini özellikle Kur'an, tefsir, hadis, fıkıh, lûgat (filoloji) ve belâgat gibi farklı ilimlere teksif etmiş meşhur İslâm âlimlerinden biridir.¹¹ Türkistan bölgesinde yaşaması sebebiyle Türk asıllı olduğu iddia edilen Zemahşerî, eserlerinin çoğunu Arapça olarak kaydetmiştir. Türkmenistan sınırları içerisinde geniş bir bölge olan Hârizm'in Zemahşer köyünde doğan müfessir; farklı hocalardan ders almak ve ilim tahsil etmek için Hârizm, İsfahan, Buhara, Bağdat ve Mekke gibi muhtelif şehirlere ilmî seyahatlerde bulunmuştur. Hayatı boyunca hiç evlenmediği ve geçirdiği hastalık sebebiyle bir ayağı engelli/topal olduğu belirtilen Zemahşerî, Mekke'de tefsirini telif ederken Kâbe'ye komşu olması sebebiyle de "Cârullâh" sıfatıyla nitelendirilmiştir.¹² *el-Keşşâf*, *Esâsü'l-belâga*, *el-Fâ'ik*, *Ru'ûsü'l-mesâ'il*, *el-Mufasssal*, *Makâmât*, *el-Müstaksâ*, *Rebî'u'l-ibrâr* ve *el-Ünmûzec* adlı kitaplar onun eşsiz eserleri arasında yer almaktadır.¹³ Gerek *el-Mufasssal fi sinâati'l-i'râb* ve *Esâsü'l-belâga* adlı eserlerinden gerekse tefsirinde dili ustalıkla kullanmasından hareketle Zemahşerî'nin belirgin özelliklerinden birinin onun güçlü bir dil (Arap dili) âlimi ve müfessir olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. *el-Keşşâf* adlı eserindeki mu'tezilî fikirleri sebebiyle tenkit edilen Zemahşerî, kendisinden sonra gelen birçok müfessiri lûgat, belâgat ve nahiv ilmîne dair dilsel izahları yönüyle etkilemiş; özellikle Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Beyzâvî (ö. 685/1286), Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310), Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) ve Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) gibi müfessirler için temel kaynak olmuştur.¹⁴ Zira görülen o ki yaşadığı dönem itibarıyla kendisi, Arap dili ve edebiyatını çok iyi bilen, bu sahada otorite kabul edilen sembol bir isimdir.¹⁵ Nitekim bazı kaynaklarda işaret edildiği üzere birbiriyle çağdaş, vefat tarihleri de birbirine yakın olan Zemahşerî ve İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) tefsirleri arasında bu yönde benzerlikler bulunmaktadır.¹⁶ Zemahşerî, genel olarak bir müfessirde bulunması gereken özelliklerin pek çoğuna sahiptir. Ona göre Kur'an'ı tefsir etmek isteyen

¹⁰ Zemahşerî hakkında birçok araştırma yapıldığı görülmektedir. Makalenin konusuyla ilgili olması bakımından benzer bir araştırma için bk.: Şerif Gedik, *Keşşâf tefsirine göre âyet ve sûreler arasındaki münasebet ve âhenk* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 69-149. Zemahşerî'nin hayatı, ilmî kişiliği, tefsir metodu, tenâsüb ilminin tanımı, çeşitleri ve kısımları konularıyla birlikte otuz bir sûrede Zemahşerî'nin tefsirinden münasebet ile ilgili değerlendirmelerin yapıldığı Yüksek Lisans Tezi'ne göre bizim araştırmamız daha spesifik ve somut örnekler içermesi bakımından farklılık göstermektedir.

¹¹ Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts), 1/304.

¹² Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 5/168-170; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 1/315-317, 345.

¹³ Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-İlmî, ts.), 2/315-316.

¹⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü'l-müfessirîn* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 2/464; Mustafa Öztürk - Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-236.

¹⁵ Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (Haydarâbâd: Meclisü dâiratu'l-me'ârif, 1382-1962), 6/315; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/340.

¹⁶ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî, "Mukaddime", *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, thk. S. Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420-1999), 1/21; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/227.

kimsenin öncelikle me'ânî ve beyân ilimlerini bilmesi gerekmektedir.¹⁷ Bu düşüncenin her ne kadar doğrudan olmasa bile dolaylı olarak Kur'an âyet ve sûrelerindeki münasebet olgusuyla irtibatlandırılması mümkün görünmektedir.

Zemahşerî, mezkûr tefsirindeki yöntemi bakımından kendi zamanına kadarki tefsir tarihi sürecinde izlenen rivâyet ağırlıklı metot yanında Kur'an'ın i'câzı, belâgatı, fesâhati, lügavî latife ve nüktelerini ortaya koyarak bu alanda çoğunlukla dirâyet eksenli bir yolu benimseyen müfessirlerin en meşhurlarından biri olmuştur. Tefsir, hadis, dil-nahiv, kıraat, edebiyat, vaaz ve esâtîr gibi çeşitli alanlardaki kaynaklara dayanan *el-Keşşâf*'ın söz konusu yönlerini, i'tizâlî taraflarını ve diğer birtakım şaibeli kısımlarını izah etmek üzere telhîsa, ta'lîka ve hâşiyeler yazılmıştır. Matbu/basılı veya mahtûta/yazma halinde birçok eserinden söz edilen Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı, müfessirin hayatının son anlarında ve yaklaşık iki yıl üç/dört ay gibi kısa bir sürede yazılmış olması sebebiyle de onun ilmî kudreti ve kemâlini yansıtan önemli bir eserdir.¹⁸

Zemahşerî'nin tefsirinde aklî düşünce, yeri ve değeri bakımından oldukça farklı bir önem taşımaktadır. Bu minvalde âyetleri beyan ederken zahîrî ve lafzî manâlarla yetinmeyen Zemahşerî derinlikli düşünme ve aklî tefsir yoluna da gitmektedir. Fakat âyetlerin tefsirinde aklı yegâne belirleyici unsur görmemektedir. Şöyle ki âyetlerin izahında birtakım bilgilerin ancak Allah'a ait olması sebebiyle aklın takdir edemeyeceği veya aciz kalacağı noktalar da söz konusudur.¹⁹ Mamafih Zemahşerî, Kur'an'daki bazı temsil, tasvir ve mecazları; hakikate hamledilmesi mümkün olmasına rağmen zahirlerine aykırı şekilde hayalî ve farazî ifadeler olarak yorumlaması bakımından da tenkit edilmektedir.²⁰ Zemahşerî'ye göre Kur'an, nazımın i'câzı ve içerdiği gaybî haberleri bakımından iki yönüyle mu'cize bir kitaptır.²¹ Kâinattaki her şey ilahî hikmetin gereği olarak belirli bir tertibe, ölçü ve düzene göre yaratılmıştır. Bu düzen içerisinde Kur'an âyet ve sûrelerinin de mutlak bir tertibi ve ölçüsü söz konusudur.²² Kur'an âyetlerindeki birtakım derin anlam ve mâna esrârı ancak nazm ilmi sayesinde yani onun metin düzenini bilmekle tebarüz etmektedir.²³ Tefsir tarihinin geline süreci içerisinde Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı farklı zaman, mekân ve platformlarda bilimsel araştırma konusu edilmiştir. Biz burada araştırmamızın kapsam ve sınırları çerçevesinde istitrat kabilinden; hayatı, tefsiri ve tefsirî düşünce yapısının bazı yönlerine yer verdiğimiz Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ında "Münâsebâtü'l-Kur'ân" ilmine yaklaşımına değinmek istiyoruz.

3. Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi

el-Keşşâf'ta âyetler ve sûreler arası münasebet konusuna geçmeden önce genel hatlarıyla "Münâsebâtü'l-Kur'ân" ilminden bahsetmekte fayda bulunmaktadır. "Münâsebâtü'l-Kur'ân" ilmi, âyetler ve sûreler arasındaki ilişki biçimlerini inceleyen daha çok üslûp ağırlıklı bir ilimdir.²⁴ Şöyle ki bazı insanlar, hakikatte küçük olmadıkları halde yıldızları küçük görmektedir. Hâlbuki burada kusur; yıldızlarda değil, onları küçük gören gözlerdedir. Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmine de tıpkı bu misaldeki gibi bazı ilim adamları tarafından küçümsenerek yeterince değer verilmemektedir.²⁵ Oysaki tefsir tarihi boyunca Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmiyle ilgili kayda değer bir terminoloji ve literatür oluştuğu bilinen bir gerçektir. Esas itibarıyla bu ilmin maksadı ve felsefesi açısından bakıldığında, Kur'an'ın âyetleri ve sûreleri arasındaki münasebeti bilmek; onun doğru bir şekilde anlaşılıp te'vîl edilmesine yardımcı olmaktadır. Kur'an âyet ve sûrelerinin tefsiri ve beyanı noktasında nass ve olgu münasebeti açısından sebab-i nüzûl ilmini bilmenin yeri ne ise iç

¹⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, "Mukaddime", *el-Keşşâf 'an haka'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987), 2; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/307.

¹⁸ Ahmed b. Mustafa Tâşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1405/1984), 2/87-88; Bilmen, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2/466, 469; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/325-327.

¹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/318-320, 330, 332.

²⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 1/317-322.

²¹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haka'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987), 2/348; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/329.

²² el-Kamer 54/49; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/440-441.

²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/134.

²⁴ Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 197; Duhâ ve İnşirah sûreleri arasındaki dil ve üslûp benzerliği bunun harika bir örneğidir. Mâzi kipyle yapılan atıflar, takdim, tekrar ve hasr üslûbu, tekitler ve ayrıca istifham ve nefy edatları birlikteliğindeki üslûp benzerliği bu sûrelerin birbiriyle münasebetinin olduğunu göstermektedir. Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 206.

²⁵ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dârü lhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999), 7/107.

bağlam açısından münâsebât ilmini bilmenin yeri de odur. Kelime anlamı itibarıyla yakınlık ve uygunluk mânasına gelen münâsebet lafzı, sadedinde bulunduğumuz konu bağlamında Kur'an'ın sûre ve âyetleri arasındaki irtibat yönlerini ifade etmektedir. Kur'an'ın i'câzî beyanı, mânalarının düzeni, sağlamlığı, tutarlılığı, söz dizimindeki ahengi ve üslûbundaki mükemmelliği bu ilim sayesinde ortaya konmaktadır. Kur'an'ın âyet ve sûreleri arasındaki irtibat ve münasebeti bilmek tevkiî bir durum değildir. Hatta bu bütünüyle müfessirin ilmî birikimi ve içtihadına bağlıdır. Şu bilinmelidir ki bahse konu münasebet olgusunun; tekellûf ve zorlama bir te'vîle dayanmadığı, Arap dili ve belagatinin esaslarına muvafık olduğu, belirli usûl ve kâidelerle bağlı kaldığı ve ayrıca sözün vürut sebebi ve bağlamına uyduğu takdirde kabulü konusunda herhangi bir sorun yoktur. Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki Kur'an, farklı olay ve hadiselerle binaen yirmi küsur senede peyderpey/müneccemen nâzil olmuştur. Bu yüzden Kur'an'ın her âyet ve sûresinde birtakım zorlamalarla mutlaka bir münasebet ilişkisi aramak çok da doğru olmasa gerektir. Bazı müfessirler; tefsîriyye, beyânîyye, te'kîd veya i'tirâziyye (ara cümle) olmaları sebebiyle iki cümle arasında çeşitli münasebet ve irtibat durumlarının olabileceğini iddia etmektedir. Örneğin, Kur'an'da müminler ile müşriklerin nitelikleri veya onlara yönelik va'd/müjde ve va'id/tehdit bildiren cümleler, rahmet-azap, tergîb-terhîb, tevhîd-tenzih ve bazı kevnî konuları ihtiva eden âyetler arasında mukabele bakımından münasebet ve irtibat olabileceğini belirtmektedirler. Hakeza tefsir kitapları incelendiğinde Kur'an'daki münasebet olgusunun, iki sûrenin giriş/başlangıç cümleleri ve ihtiva ettikleri ortak konular bakımından münhasıran sûreler arasında da görülmesi mümkündür.²⁶ Öyle ki bir rivayette "Kendisine en hayırlı amelin hangisi olduğunun sorulması üzerine Hz. Peygamber'in, "الحَالُ الْمَرْجُلُ /el-hâllü'l-mürtehil" yani "Kur'an'ı başından sonuna kadar okuyup hatmettikten sonra tekrar baştan başlamak"²⁷ şeklinde cevap verdiği nakledilmektedir. Bu minvalde bazı âlimler Kur'an'ın sonu (Nâs sûresi) ile başı (Fâtîha sûresi) arasında bir münasebet kurmayı faydadan uzak görmemişlerdir.²⁸ Hatta Kur'an sûrelerinin başı (مطلع/matla') ve sonu (مقطع/makta') arasındaki münasebeti konu edinen müstakil eserler de yazılmıştır.²⁹ Kendisine bir âyet veya sûre okunduğunda; "Bu, niçin şu âyetin yanına kondu?" veya "Bu sûrenin, şu sûrenin yanına getirilmesinin hikmeti nedir?" gibi sorularla bu ilimden ilk bahsedenin Ebu Bekr en-Nîsâbü'rî (ö. 324/936) olduğu belirtilmektedir. Hakeza Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) ve İbn Ebü'l-İsba' (ö. 654/1256) gibi âlimlerin de bu ilme değer verip eserlerinde yer veren ilk âlimlerden olduğu nakledilmektedir. Bütün bunlarla birlikte âyetler ve sûreler arasındaki münasebât/tenâsüb konusunu, *Nazmü'd-dürrer min (fi) tenâsübi'l-ây ve's-süver* adlı eserinde teferruatlıca ele alan meşhur âlim el-Bikâî (ö. 885/1480) dir.³⁰ Öte yandan Tefsir usûlü ve U'lûmü'l-Kur'ân kaynaklarının öne çıkanlarında kaydedilenin aksine her ne kadar doğrudan tenâsüb ve münasebet kelimeleri kullanılmamış olsa bile bu meselenin daha erken dönemlerden itibaren Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) ve Taberî'nin (ö. 310/923) tefsirlerinde de ele alındığı iddia edilmektedir. Hatta "Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri" yaklaşımı üzerinden, âyetler arasında münasebet kurma eğiliminin hem daha tefsir tarihinin ilk dönemlerinde hem de rivâyet tefsirlerinde dahi rastlanılabileceği düşüncesi öne sürülmektedir.³¹

²⁶ Mennâ' b. Halîl el-Kattân, *Mebâhîs fi 'ulûmî'l-Kur'ân* (b.y.: Mektebetü'l-Me'ârif, 1421/2000), 96-98.

²⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa, 1395-1975), "Kırâat", 13 (No. 2948).

²⁸ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn Yayınları, ts.), 10/193-194.

²⁹ Bu konuda akla gelen en meşhur eser Süyûtî'ye aittir. Süyûtî, *Merâşidü'l-me'tâlî* adlı eserinde mushaf tertip sırasını da esas alarak kısa ve sade bir üslupla münhasıran Kur'an sûrelerinin başı ve sonu arasındaki münasebete yer vermektedir. bk.: Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Merâşidü'l-me'tâlî fi tenâsübi'l-makâtî ve'l-me'tâlî* (Riyâd: Mektebetü Dârü'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426/2005), 47; Kur'an sûrelerinin başlangıçlarının tefsiri ve münasebetlerini konu edinen bir eser de İbn Ebü'l-İsba' (ö. 654/1256), "*Kitâbü'l-Havâtiri's-sevânîh fi zikri serâ'iri'l-fevâtih*" adlı meşhur eseridir. bk.: İsmail Durmuş, "İbn Ebü'l-İsba'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/468; Âişe Abdurrahmân (Bintü's-Şâtî), *el-İ'câzü'l-beyânî li'l-Kur'ân ve Mesâ'ilü (Nâfi') İbni'l-Ezrak* (b.y.: Dârü'l-me'ârif, ts.), 133, 140.

³⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/36-37; Durmuş, "İbn Ebü'l-İsba'", 19/468.

³¹ Ersin Kabakçı, "Âyetler Arası Münasebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihî Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîr Mukâtil Örneği", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2020), 422, 424, 430; Nureddin İtr, "Münasebet İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Önemi", çev. Eyüp Yaka, *İslami İlimler Dergisi* 1/2 (2006), 238-239.

Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1878-1942) da işaret ettiği üzere Kur'an'ın sûreleri ve âyetleri arasında hikmetli bir tertip ve münasebet, bununla bağlantılı olarak bu münasebetten ortaya çıkarılabilecek birçok manevî sır ve ilişki bulunmaktadır.³² Kur'an'ın; tevhit, nübüvvet ve ahiret gibi temel konuları bulunmaktadır. Hemen her sûre ve âyette birtakım farklı bağlamlarla bu temel konulara temas edildiğini görmemek mümkün değildir. O yüzden aslında Kur'an'a adeta tek bir söz gibi de bakmak mümkündür.³³ Aralarında münasebet olduğu düşünülen âyetler ve sûreler birlikte okunup bütünüyle düşünüldüğünde veya sûrelerin pasajları arasındaki temel konu ve maksatlar tespit edilmek sûretiyle münasebet durumunu anlamak mümkün olmaktadır. Tanzîr/nazîr, istitrât, müdâdde, tehallus, temsîl, intikâl, ihtirâs ve hüsn-i matlab gibi münâsebet türleri Kur'an sûre ve âyetlerinde en sık rastlanan münâsebet çeşitlerindendir.³⁴ Örneğin Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) de işaret ettiği üzere Maûn ve Kevser sûreleri arasındaki anlamsal münasebeti, birbirinin tekabülü veya zıddı olarak da değerlendirilebilecek birkaç ana nitelik üzerinden şu tabloda görmek mümkündür:³⁵

	Maûn sûresi	Kevser sûresi
1	Yalanlama	İspat
2	Cimrilik	Kevser (bol hayır-ihsan-nimet)
3	Namazı terk etmek	Namaz ve kullukta devamlılık
4	Namazda riyâ	Sadece Rabbe kulluk, ihlas (samimiyet)
5	Zekâtı vermemek	Kurban kesmek, tasadduk etmek

Yukarıdaki tablo göz önünde bulundurulduğunda Kevser sûresinin "Bilhassa Maûn sûresine münasebeti de ona karşılık gibi olmasıdır. Bu cümleden olarak oradaki dinsizin ve münafığın sıfatı olan yalanlamaya karşılık ispat; insafsızlığa ve cimriliğe karşılık ihsan ile çok hayır; namazda yanılmaya karşılık, namaza devam; gösterişe karşılık "رَبِّكَ" /Rabb'in için" tahsisi ile ihlas; maûnu menetmeye karşılık, kurban ve fedakarlıkla sadaka vermek ve açları doyurmak arasındaki karşılaştırma münasebetleri"³⁶ bu meyanda oldukça dikkat çekicidir. Diğer bir ifadeyle "Maûn sûresi olanı ortaya sermiş Kevser sûresi ise olması gerekeni talep etmiş ve aralarında zıtların işareti bağlamında tam bir münasebet oluşmuştur."³⁷

Zemahşerî, âyetler ve sûrelerin Mushaf'taki tertipleri çerçevesinde aralarındaki bağlantı yönlerine zaman zaman işaret etmektedir. "Eğer denilirse ki şu âyet diğeriyle hangi yönlerden irtibatlıdır?", "Bunlar arasındaki münasebet türü nedir?" şeklindeki aklî sorularla meseleyi irdelemeye çalışmaktadır.³⁸ Bununla birlikte kronolojik olarak bakıldığında âyetler ve sûreler arasındaki münasebet ve ittisale işaret ederek tefsirinde bu konuya değinen diğer önemli bir müfessir de Râzî'dir.³⁹ Hakeza âyetler ve sûrelerin münasebetlerini esas alan tefsiriyle bu konuda şöhret bulan el-Bikâî'yi de burada tekrar hatırlatmakta yarar vardır. Münâsebâtü'l-Kur'ân kavramıyla; bir âyetin kendi içerisinde, sonu ile başı arasında, Kur'an'daki diğer âyetlerle, bir sûrenin kendi içerisinde, ismiyle, Kur'an'daki diğer sûrelerle veya sûrenin sonunun onu takip eden sûrenin başı ile olan çeşitli münasebet halleri kastedilmektedir. Bu minvalde âyet ve sûreler

³² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/62.

³³ Nursel Çelik, *Temel Konuları Bağlamında Mücâdele Sûresi ve Tefsiri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 21.

³⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/40, 47-51; Süyûtî, *el-İtkân*, 3/251, 372-375.

³⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/39.

³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/512.

³⁷ İdris Sami Sümer, "Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi Bağlamında Maûn ile Kevser Sûreleri Arasındaki Münasebet Yönleri", *İlahiyat Alanında Uluslararası Araştırmalar X*, ed. Emrullah Fatış (Konya: Eğitim Yayınevi, 2023), 128.

³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/234; 4/203, 444, 735.

³⁹ İsmail Cerrahoğlu, "Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsiri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1977), 36.

arasındaki çeşitli münâsebet hallerine Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı özelinde bir prototip bakış açısı oluşturması bakımından şu şekilde bakmak mümkündür.

4. *el-Keşşâf*'ta Âyetler Arası Münâsebet

Âyetlerin nüzûl sırası ile mushaftaki sıraları birbirinden farklıdır. Fakat imam mushafında tespit edilen ve Hz. Peygamber döneminden itibaren kıraat olunan tevkîfî tertibe dayanarak âyetler ve sûreler arasındaki münasebetin Kur'an'ın anlaşılmasında önemli olduğu ifade edilebilir.⁴⁰ Kur'an'ın mâna inceliklerinin çoğu, onun kendi içerisindeki hususi tertip ve münasebete yerleştirilmiştir.⁴¹ Zemahşerî'ye göre bir kimse Kur'an'daki mâna inceliklerini ve sıraları keşfetme noktasında me'ânî ve beyân ilimlerini, nesir ve şiir sanatını bilmeli, sonuca götüren fikirlerin tertibi ve birleştirilmesinde maharet sahibi olmalı, ihtiyaç duyulduğu takdirde cümlelerin terkibi ve telifinin nasıl düzenlenip sıralanacağını anlayabilmelidir.⁴² Zemahşerî'nin tefsirinin mukaddimesinde ifade edilen bu düşünceler genel olarak onun münasebet ve irtibata yaklaşımının temel özelliklerini idrak etme imkânı sunmaktadır. Zemahşerî, âyetler arasındaki lafız ve mâna bakımından dikkat çeken münasebet örneklerine tefsirinde yer veren müfessirlerin ilklerindendir.⁴³ *el-Keşşâf*'ta sûreler arası münasebete kısmen değinmekle birlikte ekseriyetle âyetler arası münasebete yer verdiği anlaşılmaktadır.⁴⁴ Zemahşerî âyetler arası münasebet durumunu; münâsebet, tenâsüb veya tenâsuk gibi münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi terminolojisinde yer alan kavramlardan ziyade "لِما", "لِ", "لِ" veya "لِ" gibi harf, edat ve bağlaç türü lafzî ifadelerle de değerlendirmektedir.⁴⁵ Kimi zaman da "كيف وصل هذا بما قبله" /Bu (ayet/ler), öncesiyle nasıl birleşir?"⁴⁷ veya "م تعلق قوله" /Onun (Allah'ın) sözü (âyet) ne ile alakalıdır."⁴⁸ şeklindeki muhtemel soru ve ifadelerle âyetler arası münasebet ve irtibata değinmektedir. Bazı durumlarda da geleneksel ve kadim bir münasebet türü olarak değerlendirilebilecek olan, doğrudan Kur'an'daki bazı âyetlerin diğer bazı âyetlerle tefsir edilmesi yaklaşımını benimsediği fark edilmektedir.⁴⁹ Demek oluyor ki Zemahşerî, münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin terminolojisini *el-Keşşâf*'ta yaygın bir şekilde veya yeterince kullanmamış olsa bile bu durum onun Kur'an âyetlerine münasebet ilmi veçhesinden bakmadığı anlamına gelmemektedir. Burada belirtilen özellikler çerçevesinde aşağıdaki örneklerde Zemahşerî'nin Kur'an âyetleri arasındaki münasebet anlayışının ipuçlarını görmek mümkündür:

Örnek 1:

Daha önce de ifade edildiği gibi Kur'an'daki münasebet örneklerinden biri de iki benzer durumun birbiri ardınca zikredildiği veya sözün iki ucu yani başı ile sonu arasındaki uyumu ifade eden nazîr/tanzîrdir.⁵⁰ Tanzîr, tenasüp çeşitlerinden biri olarak kabul edilen edebî bir anlatım türüdür.⁵¹ Bununla, anlatılmak istenen düşüncenin muhatabın zihnine güçlü ve sistemli bir şekilde iyice yerleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu örnekte bahsedilen âyetler arasında da tanzîr türü bir münasebet olduğu görülmektedir.

⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/530-531; Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/240, 274, 330.

⁴¹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 10/110.

⁴² Zemahşerî, "Mukaddime", 1/3.

⁴³ Enayatullah Azimi - Fatih Tok, "Kısa Sûreler Arasındaki Münâsebet Üzerine Bir İnceleme: Tedrîcî Nüzûl Tevhîdî Mana", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (Haziran 2020), 177.

⁴⁴ Faruk Tuncer, *Tenasüp İlmi Açısından Kur'an Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk* (İzmir: Akademi Yayınları, 2010), 51-52.

⁴⁵ Kabakçı, "Âyetler Arası Münasebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihî Kökenine Yönelik Bir Sorgulama", 433.

⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/234; 4/203, 735.

⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/588; 1/448; 4/685.

⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/589.

⁴⁹ Bu konuyla ilgili örnekler için bk.: Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/592, 299; 2/529, 694; 3/508; 4/605, 645; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/340-341.

⁵⁰ Kelamda mâna bütünlüğü ve münasebeti açısından herhangi bir sözün her iki tarafının birbiriyle uyumlu olması durumu, Bedî' ilminde "teşâbühü'l-etraf" tabiriyle ifade edilmektedir. bk.: Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn et-Teftâzânî, *Muhtaşarü'l-me'ânî* (Kum: Dârü'l-Fikr, 1411/1990), 268.

⁵¹ Subhî es-Sâlih, *Mebâhiş fi 'ulûmî'l-Kur'ân* (b.y.: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1421/2000), 154-155.

“Gerçek müminler işte onlardır. Rableri katında onlar için yüksek mevkiler, bağışlanma ve değerli rızık vardır.”⁵²

“Nitekim müminlerden bir kısmı isteksiz oldukları halde rabbini seni, doğru bir kararla evinden savaşa çıkarmıştı.”⁵³

Kur'an'da bazı âyetler arasında zahir bir durum olarak fark edilen münasebet olgusuna yukarıda yer alan Enfâl sûresi 4 ve 5. âyetler arasında da rastlamak mümkündür. Zemahşerî birkaç yönden ele aldığı mezkûr âyetleri tenasüp açısından da değerlendirerek 2 ve 3. âyetlerde işaret edilen; Allah anıldığında yürekleri titreyen, âyetler okunduğunda imanları artan, yalnızca Allah'a güvenen, namazlarını özenle kılan ve infak eden müminlerin bahsinin akabinde bazı sahâbîlerin Bedir savaşına çıkışlarındaki hoşnutsuzlukları ile ganimet taksimindeki hoşnutsuzlukları arasında benzerlik olduğunu belirterek özellikleri tadat edilen ve 4. âyette hakiki müminler oldukları vurgulanan kimselerin aslında bu şekilde davranmayacaklarını ifade etmektedir. Yani buradaki “ك”/kâf” harfi birinci veçhe göre mahzûf mübtedânın haberidir. Bu durumda mâna: “Onların (4. âyette bahsedilen kâmil müminlerin) ganimet taksimindeki hoşnutsuzluk halleri, tıpkı Kureyş'in Şam'a giden yüklü kervanı bırakıp da seninle düşmanla savaşa çıkanların hoşnutsuzluklarına benzemektedir.” şeklindedir.⁵⁴ Aslında burada açıkça fark edilemeyecek bir münasebet durumundan bahsedilemez, fakat Zemahşerî'nin bu noktaya işaret etmesi konu bağlamında son derece kıymetlidir.

Örnek 2:

Zemahşerî Bakara sûresindeki, يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْهِلَالِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا “Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: ‘Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah'a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.’”⁵⁵ meâlindeki âyetin kendi içerisindeki anlamsal münasebet durumunu da izah etmektedir: Ona göre bu âyette, hilâlin durumunun sorulması kısmı ile onu takip eden bölümü arasında bir münasebet söz konusudur. Şöyle ki; burada hilâlin/ayın gayesi ve onun şekil olarak mütemediyen eksilip tamamlanmasının hikmet ve sebebi sorulmakta sanki onlara şu şekilde cevap verilmektedir: Yüce Allah'ın bütün fiillerinde tam bir hikmet bulunmaktadır. Onun fiil ve emirlerinin doğruluğunu ve her daim kullarının yararını gözettiğini anlamak istiyorsanız; aslında hiçbir iyilik olmadığı halde kendisinde iyilik olduğunu düşünerek yaptığınız, evlere kapısı dururken arkasından girme davranışınıza bakınız. Zemahşerî'ye göre bu âyette ayın evreleri olayı ile -ihramlıyken- evlere arkalarından girilmesi davranışından söz edilmesi arasında istitrât sebebiyle bir münasebet söz konusudur. Onlar hilâlin şekil değiştirmesinin maksadını sorduklarında bunun, hac vakti için bir alamet ve işaret olduğu şeklinde cevap verilmektedir. Öte yandan onların sorularında bir uygunsuzluk ve terslik olması da muhtemeldir. Zira onlar asıl sormaları ve üzerinde düşünmeleri gereken konuyu bırakıp başka bir meseleyi soruyorlar. Bu halleriyle onlar, evin kapısını terk edip tersinden giren kimse gibidirler. Şu hâlde burada hakimane bir üslupla (üslûb-ı hakîm) ayın evrelerinin hac için vakit ölçüsü olduğu belirtilirken istitrâdî olarak da onların ihramlı iken evlere giriş şekillerindeki anlamsızlığa değinilmiş olmaktadır.⁵⁶

Örnek 3:

Zemahşerî'nin, Kur'an âyetlerinin kendi içerisindeki münâsebet durumlarını izahına bir başka örnek olarak “وَإِذَا دُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْتَمَزَتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا دُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ” “Ne zaman tek başına Allah'ın ismi zikredilse âhirete inanmayanların kalplerindeki nefret yüzlerine vurur; ama Allah'ın dışındakiler

⁵² el-Enfâl 8/4.

⁵³ el-Enfâl 8/5.

⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/197-198.

⁵⁵ el-Bakara 2/189.

⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/234-235; es-Sâlih, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 153; Ayrıca bk.: Muhammed Abduh - Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrül'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-Menâr)* (Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme, 1411/1990), 2/162.

(putlar) anıldığında hemen sevinçten yüzlerinin parladığını görürsün.”⁵⁷ meâlindeki âyet üzerinden bakılabilir. Zemahşerî bu âyetteki اسْتَمَارَتْ “daralır, nefret eder” ve يَسْتَبْشِرُونَ “güler, neşelenir” kelimeleri arasında tekâbül olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu kelimelerden her biri kendi alanında nihai sınırı anlatmaktadır. Çünkü biri, yüze yansıyacak derecede kalbin sevinç ve mutlulukla dolması; diğeri de kalbin üzüntü ve nefretle dolarak yüzün kasılıp daralması demektir.⁵⁸ Zıt anlamlı iki kelimenin aynı âyet içerisinde zikredilmesi dilsel bir münasebetin olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Zemahşerî, Rahmân sûresi 5 ve 6. âyetlerde⁵⁹ zikredilen Güneş ve Ay'ın gök cismi (semavî), ağaç ve diğer gövdesiz bitkilerin ise yeryüzü cismi (arazî) yani yeryüzü ile ilgili olduğunu, hatta iki cümle arasında da atıf harfinin bulunmasına rağmen bahse konu âyetlerde ne türden bir münasebetin olabileceğini irdelemektedir. Neticede bu iki âyet arasında tekâbül bakımından bir münasebetin bulunduğunu, Güneş ve Ay'ın Yüce Allah'ın emrine uygun olarak belirli bir hesaba göre hareket etmelerinin ağaç ve otların boyun eğmeleri haliyle münasebet oluşturduğunu belirtmektedir.⁶⁰

Örnek 4:

Zemahşerî, âyetlerde geçen bazı kelimeler arasındaki tenasübe aykırı görülen durumlara da açıklık getirmektedir. Mesela وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ (19) وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ (18) وَإِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ (17) “Peki onlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?”⁶¹ meâlindeki âyetlerdeki “الْإِبِل/deve” lafzının; “السَّمَاء/gök”, “الْجِبَال/dağlar” ve “الْأَرْض/yeryüzü” kelimeleriyle birlikte zikredilmesi nasıl güzel olabilir? Bunlar arasında ne gibi bir münasebet vardır? şeklindeki sorularla konuyu irdelemektedir. Zemahşerî, bu durumun; Kur'an ile muhatap olan Arap toplumunun yaşadığı coğrafi ve sosyal çevreyle ilişkili olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu kelimeler, vadi ve çöllerde yaşamını sürdüren bedevî Arapların anlayışına uygun şekilde düzenlenmiştir.⁶² Bundan şu sonuç çıkar ki âyetlerdeki kelimelerin tertibinde muhatapları çevreleyen hemen herkesçe bilinen somut unsurların gözetilmiş olması bakımından bir münasebetten bahsetmek mümkündür.⁶³ Bedevî Arapların âdet ve geleneklerinde devenin önemli bir yeri bulunmaktadır. Yaşamlarının hemen her alanında deveden yararlanmaktadırlar. Onların sulanması ve otlatılması, gökten yağın yağmurla mümkün olmaktadır. Bunun akabinde sığınmaları ve korunmaları için dağlara; diğer birtakım menfaatleri için de yeryüzünde dolaşmaya ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla bir bedevî etrafına bakıp da düşündüğü zaman; deve, gök yüzü, dağ ve yeryüzü tasavvuru mezkûr sıraya göre zihninde canlanmaktadır.⁶⁴ Bu da demek oluyor ki bahse konu âyette tam aksine son derece hikmetli bir münasebet söz konusudur.

Örnek 5:

Zemahşerî'nin “لِمَا” ifadesiyle işaret ettiği münasebet durumuna da bir örnek vermek gerekirse o, A'râf sûresi 26 ve 27. âyetler arasındaki münasebet olgusuna bu ifadeyle değinmektedir.⁶⁵ Ona göre 26. âyet;

⁵⁷ ez-Zümer 39/45.

⁵⁸ Zemahşerî, el-Keşşâf, 4/132.

⁵⁹ (6) وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ (5) وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ “Güneş ve ay bir hesaba bağlı (olarak hareket ederler). Yıldızlar da ağaçlar da secde ederler.” (er-Rahmân 55/5-6).

⁶⁰ Zemahşerî, el-Keşşâf, 4/444.

⁶¹ el-Câşiye 88/17-20.

⁶² Zemahşerî, el-Keşşâf, 4/745.

⁶³ el-Kattân, Mebâhîs fi 'ulûmi'l-Kur'ân, 98.

⁶⁴ Zerkeşî, el-Burhân, 1/45; es-Sâlih, Mebâhîs fi 'ulûmi'l-Kur'ân, 154.

⁶⁵ İlgili âyetlerin metni ve meâlleri şu şekildedir: يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (26) يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ: كَمَا أَخْرَجَ أَبْنَاءَكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ إِذْ تَخْرُجُونَ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوُهُمْ إِنَّ جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (27) Ey Âdem oğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar. Ey Âdemoğulları! Şeytan, anne babanızı ayıp yerlerini birbirine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi sizi de aldatmasın.

daha önce geçen, onların (Hz. Âdem ve eşi) ayıp yerlerinin açılması ve yaprakla örtünmeye çalışmaları halinin anlatılması sonrasında, Yüce Allah'ın indirip yarattığı elbisenin insanlar için büyük bir nimet, çıplaklık ve avret yerlerini açmanın çirkinlik ve rezillik, tesettürün ise takvanın önemli bölümlerinden biri olduğu hakikati sadedinde istitrâdî olarak gelmektedir.⁶⁶ Bu nedenle burada 27. âyetin, istitrâdî olarak gelen 26. âyeti açıkladığı veya aralarında illet-ma'lûl türünden bir münasebetin meydana geldiği kabul edilmektedir.⁶⁷ Yani giysiler, süslenecek elbiseler ve takva; insanların örtünmeleri ve korunmaları için Yüce Allah'ın yarattığı nimetlerdendir. Bunların içerisine girerek örtünmemek, cennetten çıkmaya sebep olmaktadır.

Örnek 6:

Kulların fiil ve davranışlarına terettüp eden amelî hüküm ve ilkeler açısından ekseriyetle Ehl-i sünnetin görüşlerini benimseyen Zemahşerî, kabir azabı veya kabirde karşılaşılabilecek nimetler noktasında beyan ettiği görüşüne göre de Mu'tezile mezhebine muhalefet etmektedir.⁶⁸ Şöyle ki aynı zamanda âyet içerisi münasebete de misal olabilecek bahse konu durumda Zemahşerî, “*كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ*”

القيامة /Herkes ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir.”⁶⁹

meâlindeki âyetin “*كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ*” ifadesi ile “*تُوَفَّقُونَ*” lafzı arasında bir birbirini bütünler bir anlam ilgisi ve münasebetin olduğunu belirtmektedir. Yani ölüm herkes için kaçınılmaz bir gerçektir. Ölümün akabindeki durak olan kabir, bazı amellerin karşılığı olarak kimileri için cennet bahçelerinden bir bahçe kimileri için de cehennem çukurlarından bir çukur olmaktadır.⁷⁰ İşlenen isyan ve itaatın karşılığı bütünüyle hemen ölümün ardından değil; âyetteki “*تُوَفَّقُونَ*” /eksiksiz verilecektir” ifadesinin delaletiyle ancak yeniden diriltilip kabirden çıktıktan sonra mükemmelen tastamam verilecektir. Dolayısıyla anlaşılan o ki ceza ya da mükâfatın bir kısmı da o günden önce yani ölümün akabinde (kabirde) görülecektir.⁷¹

Örnek 7:

Zemahşerî Nahl sûresi 97 ve 98. âyetler arasında da münasebet olduğuna değinmektedir. Ona göre Yüce Allah *“مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْشَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ”* /Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz.”⁷² meâlindeki 97. âyette salih ameli (erdemli davranış) ve ona ilişkin vaadini/müjdesini zikretmektedir.

Müteakip âyeti de ona bağlayarak *“فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ”* /Kur'an okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.”⁷³ buyurmaktadır. Zemahşerî bu âyetleri tefsirinde “*لَمَّا*” ifadesiyle bu iki âyet arasında anlam münasebeti kurarak istiâzenin, Allah'ın sevap vereceği salih amel türünden bir davranış olduğunu belirtmektedir.⁷⁴ Hakeza, Zemahşerî'nin “*لَمَّا*” edatıyla işaret ettiği münasebet durumuna Bakara sûresi 6. âyeti tefsirini örnek vermek de mümkündür. Zira ne zaman ki Yüce Allah kendine yakın olmaya ehil, ihlaslı ve veli kullarının niteliklerini daha önceki âyetlerde takdim etti. Kitabın onlar için hidayet ve lütuf olduğunu orada beyan etti. Mez-kûr altıncı âyetten itibaren de tam olarak onların zıttı/karşıtı olan; inatçı, kibirli ve hidayetin kendilerine yarar sağlamadığı, lütfun işe yaramadığı, kendileri

Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları inanmayanların yoldaşları yaptık.” (el-A'râf 7/26-27).

⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/97.

⁶⁷ es-Sâlih, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 154-155.

⁶⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/334-335.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/185.

⁷⁰ Bu mânada rivayet edilen hadis-i şerîf metni şu şekildedir: “*إِنَّمَا الْقَبْرُ رَوْحَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفْرِ النَّارِ*” Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Sıfatü'l-kiyâme”, 26 (No. 2460).

⁷¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/448-449; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, 1/334-335.

⁷² en-Nahl 16/97.

⁷³ en-Nahl 16/98.

⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/633.

için uyarıcı bir kitap ve elçinin olup olmamasının fark etmediği inkârcılardan bahsetmektedir.⁷⁵ Dolayısıyla burada Zemahşerî'nin, her ne kadar münâsebâtü'l-Kur'ân literatürünü zikretme bile ilgili âyetlerdeki ifadeler ve içerikleri arasında zıtlık (müdâdde) yönünden bir münasebetin olduğuna “لَمَّا” edatıyla işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Son tahlilde şunu ifade edebiliriz ki âyetler arası münasebet örneklerini gerek sadedinde olduğumuz *el-Keşşâf*'ta gerekse diğer pek çok tefsirde görmek mümkündür. Aslında bu hakikat, uzun açıklamalara ihtiyaç hissettirmeyen zâhir bir durumdur. Zerkeşî'ye göre âyetlerin birbiriyle irtibatı ve münasebeti ya sözün birbirine taalluk etmesinden ya da açıkça anlaşılabilirdiği gibi birincisiyle tamamlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁶ Bazı meâllerde de âyetlerin birleştirilerek sanki tek bir âyetmiş gibi aynı satırda arka arkaya dizilmeleri, Zerkeşî'nin işaret ettiği göz ardı edilemez münasebet olgusunu yansıtmaktadır. Zira özellikle Mekke döneminde nâzil olan, birbirini tamamlayan ve kısa tümcelerden oluşan sûrelerdeki âyetler fasılalı olarak okunduğunda âyet grupları arasındaki bütüncül mânaya ulaşmanın çok da kolay olmadığı bir gerçektir. Fakat bununla birlikte Kur'an'ın tamamında âyetlerin birbiriyle ardışık şekilde irtibatlı olduğu da söylenemez. Kelimeleri, cümleleri, paragrafları veya bölümleri arasında münasebetin olabilmesi için bir metnin mutlak olarak aynı zamanda, aynı mekânda, ortak sebeplere istinaden söylenmiş olması zorunludur denilemez. Münasebet olgusu spesifik ve aklı bir ilmî çıkarım aktivitesi olduğu için Kur'an âyet ve sûrelerinde böyle bir zorunluluğun olması elzem bir durum olarak görülmemektedir. Bazı âyetler müstakil iken bazıları da önceki âyetlerin tamamlayıcısı veya devamı niteliğinde olabilmektedir. Öte yandan Kur'an'da, nüzûl tarihi itibarıyla farklı zamanlarda ve sebeplere binaen nâzil olmakla birlikte aralarında mutlak bir münasebetin söz konusu olduğu âyetler bulunmaktadır. Şu örneği de bu minvalde zikretmekte fayda mülahaza edilmektedir: Nisâ sûresi 58. âyet⁷⁷, ihtiva ettiği emir fiili ve tekit edatından da anlaşılacağı üzere; emaneti ehline tevdi etmenin ve insanlar arasında adaletle hükmetmenin gerekliliğini ifade etmektedir. 51. âyet⁷⁸ ise yapısı ve türü itibarıyla haber cümlesi olarak gelmektedir. Bununla birlikte mezkûr âyetler arasında farklı zaman aralıklarında ve olaylara binaen inmiş olmalarına rağmen dikkat çekici bir münasebet ve maksat ortaklığı söz konusudur. Şöyle ki ilk âyette ehl-i kitabın, kendilerine kitaptan verilen nasip kapsamında Hz. Peygamber ve müminler hakkında sahip oldukları bilgi emanetine yani Tevrat'a hıyanet ettikleri anlatılırken; diğer âyette ise emanetin ehline verilmesi ve adaletten ayrılmamak gerektiği emredilmektedir. Yani bu âyetler arasında emanet ve adalet unsurları bileşeninde aklı ve zihni olarak spesifik anlamda bir münasebetin bulunduğu görülmektedir.⁷⁹

5. *el-Keşşâf*'ta Sûreler Arası Münâsebet

Sûre (سورة) kelimesi sözlükte; yüksek rütbe, derece, zirve, şeref, alâmet, binanın kat ve bölümleri gibi mânalara gelmektedir. Çoğulu “سُور/süver” şeklindedir. Kur'an'ın, sınırlarla birbirinden ayrılmış bölümlerine de sûre denilmektedir.⁸⁰ İstilahî olarak sûre; Kur'an âyetlerinin bir araya getirilmesinden müteşekkil, muayyen üslûbu ve konusu/konuları olan, başlangıcı ve sonu belirli müstakil bölüm demektir. Kur'an'ın bahse konu bölümlerine bu ismin verilmesi; onlardaki her bir kelime ve âyetin yanına onunla

⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/46; Benzer bir örnek için bk.: Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/256.

⁷⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/40.

⁷⁷ İlgili âyet metni ve meâli şu şekildedir: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا. *Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.*” (en-Nisâ 4/58).

⁷⁸ İlgili âyet metni ve meâli şu şekildedir: أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَالطَّاعُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا. *Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla iman ediyorlar, sonra da kâfirler için “Bunlar Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar.*” (en-Nisâ 4/51).

⁷⁹ es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 150; Ebû Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı*, 213-215.

⁸⁰ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve sıhahu'l-'arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâfîn, 1407-1987), 2/690; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993), 4/386.

münasebetli, uyumlu ve ahenkli olacak şekilde başka kelime ve âyetlerin gelmiş olması nedeniyledir.⁸¹ Yüce Allah'ın; daha önceki peygamberlerine vahyettiği kutsal kitaplardan Tevrat, İncil ve Zebûr'u da sûreler halinde indirdiği belirtilmektedir.⁸² Kur'an; âyet ve sûrelerinin, Allah katından tedricen ve münecemen nâzil olmasından şüphe duyan inkarcıları, aynı şekilde benzer tertip ve düzene göre küçük sûre veya çeşitli âyetler getirmeleri konusunda meydan okuyarak tevbih etmektedir.⁸³ Levh-i mahfûz'da yazıldığı, vefatına yakını son arzada Hz. Peygamber'e okunduğu ve nüzûl süreci içerisinde öteden beri kıraat edildiği şekilde tilavet tertibine göre Mushaf'a kaydedilen Kur'an'ın âyet ve sûreleri arasında hikmetli ve anlamlı bir münasebet bulunmaktadır.⁸⁴ Bir bütün olarak nâzil olmaları, veciz nükte ve işaretleri barındırmaları, muhteva ve âyet sayılarının sınırlı olması; özellikle kısa sûrelerde bu münasebeti görme imkânını kolaylaştırmaktadır.⁸⁵ Kur'an'ın benzerinin diğer peygamberlere de vahyedildiğini belirten Zemahşerî, Kur'an'daki sûrelerin tazammun ettiği mânaların emsallerinin ondaki diğer sûrelerde de bir vahiy olmak üzere Hz. Peygamber'e bildirildiğini ifade etmektedir.⁸⁶

Zemahşerî'nin, sûre başlarındaki "الْكِتَابِ/el-Kitâb" lafızlarına verdiği mânalardan biri de "sûre" dir. Yani kase ve hurûf-ı mukattaalardan sonra gelen söz konusu kelimenin Kur'an veya "sûre" mânasında olabileceğini ifade etmektedir.⁸⁷ Bu minvalde sûre başlarının, içerikleriyle münasebetine işaret etmektedir. Bütün bunlar Zemahşerî'nin, sûreler arasındaki anlam münasebeti olgusunu olumlu bulduğunu ortaya koymaktadır. Dikkat edildiği takdirde Kur'an sûrelerinin kendi aralarında birçok yönden muazzam münasebet örneklerine sahne oldukları görülmektedir. Sûreler arasındaki münasebet; sûrenin konusu ile ismi, baş tarafı ile sonu, bir sûrenin son âyeti ile müteakip sûrenin ilk âyeti veya bunun tam tersi şeklinde gerçekleşebilmektedir.⁸⁸ Bu durum bazen önceki sûrede mücmel olarak anlatılan konunun sonraki sûrede tafsilatlı olarak ele alınması, iki sûrenin arasında sebep-müsebbep ilişkisinin olması, umum-husus, mukabele veya benzerlik-zıtlık şeklinde de ortaya çıkmaktadır.⁸⁹ Elmalılı Hamdi Yazır'ın (1878-1942) da ifade ettiği gibi bazı durumlarda sûreler, önceki sûrelerin bir tamamlayıcısı; sonrakilerin de temeli ve esası olmaktadır.⁹⁰ Bahsedilen özellikler çerçevesinde *el-Keşşâf*'ta sûreler arası münâsebet şü örnekler zaviyesinden bakmak mümkündür:

Örnek 1:

Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ında münâsebâtü'l-Kur'an ilmine yaklaşımına sûrelerin baş tarafı ile sonu arasındaki tefsirî ifadeleri ışık tutmaktadır. Ona göre Yüce Allah, *قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ* "Müminler kesinlikle kurtuluşa ermiştir."⁹¹ beyanıyla Mü'minûn sûresinin başını onların kurtuluşu ve felahı kılmıştır. Sûrenin sonundaki *إِنَّهُ لَا يَفْلِحُ الْكَافِرُونَ* "Şu bir gerçektir ki inkârcılar iflah olmayacak!"⁹² ifadesiyle de kâfirlerin asla felaha eremeyeceklerini bildirmektedir.⁹³ Buradan şu sonuç çıkmaktadır ki birbirine zıt anlam içeriğine sahip kavramların ifade edilmesi bakımından aralarında münasebet olmakla birlikte mezkûr sûrenin başı ile sonu arasında ne kadar da büyük bir fark söz konusudur. Sûre başındaki ilk on bir âyette müminlerin genel özellikleri tarif edilerek dünya ve âhiretteki kurtuluşun reçetesi sunulmaktadır. Son âyetlerde ise sûrenin bütününde değinilen; Allah, insan, tevhit, ahiret, ilahî kudret ve hükümlanlık kavramlarının anlamsal sorumluluk ve idrakinden yoksun olan inkârcıların hallerinden söz edilmektedir.⁹⁴

⁸¹ Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/242.

⁸² Süyûtî, *el-İtkân*, 1/229.

⁸³ el-Bakara 2/23; Hûd 11/13; el-İsrâ 17/88; el-Furkân 25/32; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/97.

⁸⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/235-236; Zürcânî, *Menâhilü'l-'irfân*, 1/240; Gezgîn, "Âyetler ve sûreler arasındaki tenâsüb", 6, 32.

⁸⁵ Azimi - Tok, "Kısa Sûreler Arasındaki Münâsebet", 175.

⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/208.

⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/110.

⁸⁸ Gezgîn, "Âyetler ve sûreler arasındaki tenâsüb", 16-17.

⁸⁹ Gezgîn, "Âyetler ve sûreler arasındaki tenâsüb", 17-18.

⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/512.

⁹¹ el-Mü'minûn 23/1.

⁹² el-Mü'minûn 23/117.

⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/207.

⁹⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 4/9, 47.

Örnek 2:

Daha önce de belirtildiği gibi münâsebâtü'l-Kur'an, çoğunlukla metin içi dilsel nitelikler arz eden bir mefhumdur. Sûreler arası münasebet bağlamında bakıldığında Fîl ve Kureyş sûreleri arasında da lügavî olarak ya da sebep-müsebbep ilişkisi yönünden bir irtibattan bahsetmek mümkündür. Zemahşerî, Kureyş sûresinin iftitâh kısmındaki “لَا يَلَا فِ قُرَيْشٍ / *Kureyş'in güvenliğini*”⁹⁵ ifadesinin “لَا يَلَا فِ قُرَيْشٍ / ...kulluk etsinler.”⁹⁶ lafzına müteallik olduğunu belirtmektedir. Öte yandan kîyle (قيل) tabirini kullanarak “لَا يَلَا فِ قُرَيْشٍ / *Kureyş'in güvenliğini*” ifadesinin Fîl sûresinin son âyetindeki “فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّا كُولٍ / *Sonuçta Allah onları yenilip ezilmiş ekine çevirdi.*”⁹⁷ kısmına müteallik olduğuna dair görüşü de nakletmektedir. Dolayısıyla bu iki sûre arasında bu türden bir münasebetin bulunduğunu olumlayan Zemahşerî'ye göre bu durumda mâna: “فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّا كُولٍ / *Kureyş'in güvenliği sebebiyle onları yenilip ezilmiş ekine çevirdi.*” şeklindedir. Zemahşerî, bu noktada her iki sûrenin Übey b. Kâ'b'ın (ö. 33/654 [?]) hususi mushafında fâsılasız olarak tek sûre olduklarını da nakletmektedir.⁹⁸

Örnek 3:

Zemahşerî, sûrelerin son kısımlarıyla ilgili Meryem sûresinin son iki âyetinin ilgili sûrenin hâtimesi ve son pasajı (makta') olduğunu belirtmektedir. el-Keşşâf'ta “فَإِنَّمَا يَسِرَّنَا بِلسَانِكَ لِئُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَنُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُّدًّا / *Biz Kur'an'ı senin dilinle kolay anlaşılır kıldık ki gûnahtan sakımanları onunla müjdeleyesin ve inatla direnenleri de onunla uyarasın!*”⁹⁹ ve “وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْرًا / *Biz, onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Sen, onların herhangi birinden (bir varlık emâresi) hissediyor veya cılız da olsa bir ses işitiyor musun?*”¹⁰⁰ mealindeki âyetleri tefsir ederken bu iki âyetin bahse konu sûrenin hâtîme kısmı ve son bölümü olduğunu vurgulamaktadır.¹⁰¹ Diğer sûrelerin tefsirinde bu nevi bir ifadeye yer verilmemiş olmasına rağmen buradaki bu ifadeler, Zemahşerî'nin sûreler arası veya sûre içi münasebete verdiği değeri göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Zemahşerî'nin kısaca işaret ettiği hususu yani Meryem sûresinin bu son âyetlerini, sûrenin baş kısmı veya içeriğiyle şu şekilde ilişkilendirmek mümkündür: Sûrenin baş kısmında bu Kur'an'dan okunanların, “ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ / *Rabbinin rahmetinin anlatımıdır*”¹⁰² şeklinde ifade edilmesi ve sûre muhtevasında bazı peygamberler ve kıssalarının anlatılması neticesinde bu iki âyette adeta hâtîme kabîlinden bir tebliğ ve davet unsuru olarak Kur'an'a, onun kolaylaştırılmasına ve önceki kavimlerin akıbetlerine vurgu yapılması bir münâsebet olduğunu göstermektedir.

Örnek 4:

Zemahşerî, Furkân sûresinin son kısmındaki âyetler grubu (63-74. âyetler) ile sûrenin 75. âyeti arasında lügavî yönden münasebet olduğuna işaret etmektedir. Bilindiği gibi Furkân sûresinin son bölümünde Yüce Allah'ın has kullarının belli başlı niteliklerinden bahsedilmektedir. “وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ... / *Rahmân'ın has kulları...*”¹⁰³ şeklinde başlayan âyetten itibaren bahse konu özellikler sıralandıktan sonra 75. âyette “أُولَئِكَ / *İşte bunlar, zorluklara katlanmalarının karşılığı olarak cennet konağıyla*

⁹⁵ Kureyş 106/1.⁹⁶ Kureyş 106/3.⁹⁷ Fîl 105/5.⁹⁸ Zemahşerî, el-Keşşâf, 4/800-801.⁹⁹ Meryem 19/97.¹⁰⁰ Meryem 19/98.¹⁰¹ Zemahşerî, el-Keşşâf, 3/48.¹⁰² Meryem 19/2.¹⁰³ el-Furkân 25/63.

ödüllendirilecek, orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar.”¹⁰⁴ buyrulmaktadır. Zemahşerî bu âyetleri tefsirinde, “...وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ / *Rahmân'ın has kulları...*”¹⁰⁵ ifadesinin i'râb yönünden mübtedâ olduğunu, genel olarak sûrenin sonundaki “...أُولَئِكَ / *İşte bunlar...*”¹⁰⁶ ifadesinin de mezkûr mübtedânın haberi olduğunu belirtmektedir. Bu durumda anlatılmak istenen şudur: Yani nitelikleri bu belirtilen özelliklerden ibaret olan Rahmân'ın has kulları, işte bunlar cennet konağıyla ödüllendirilecekleridir.¹⁰⁷ Kısacası bu örnekten anlaşıldığına göre Zemahşerî, sûrenin belirli bir kısmının konusu ile sûrenin sonu arasında lügavî yönden münasebet kurmaktadır. Sûrelerin sonları ile içerikleri arasındaki irtibat da sûreler arası münâsebet türlerinden biridir. Bu örnekte ilk izlenimde sanki âyetler arası münâsebet intibai uyansa da bahse konu münâsebet türleri açısından bakıldığında çok kuvvetli olmasa bile sûrenin sonu ile son kısmındaki âyetler grubu içeriği arasında lügavî açıdan bir irtibat olasılığından söz etmek yanlış olmaz.

Örnek 5:

Zemahşerî'nin, münâsebâtü'l-Kur'an ilmi bağlamında *el-Keşşâf* ta işaret ettiği hususlardan biri de sûrelerin genel muhtevası ile sonları arasındaki irtibattır. Bu kapsamda Zemahşerî Şu'arâ sûresinin son âyeti olan; “إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللَّهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ” / *Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, Allah'ı çokça ananlar ve haksızlığa uğratıldıktan sonra kendilerini savunanlar başkadır. Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler.*”¹⁰⁸ meâlindeki âyeti tefsirinde bu olguya değinmektedir. Şöyle ki; Zemahşerî'ye göre Şu'arâ sûresi, teemmül eden ve derinlikli düşünen kalplere; kendisinden daha fazla korku ve endişe veren, daha çok sıkıntı ve kaygı uyandıran başka bir şeyin olmadığı bir durumu anlatan âyetle sona ermektedir. Bu da “وَسَيَعْلَمُ” / *Yakında görecekler*” sözü ile onun içerdiği tehdit ve “الَّذِينَ ظَلَمُوا” / *Haksızlık edenler*”¹⁰⁹ meâlindeki ifadeleri ihtiva eden sûrenin son âyetidir.¹¹⁰ Nitekim sûrenin, âyet lafzında belirtilen ifadelerle nihayete erdiğini vurgulaması Zemahşerî'nin sûre sonlarıyla içerikleri arasındaki münasebete değer verdiğini ortaya koymaktadır. Muhteva incelemesi yapıldığı zaman da görüleceği üzere Şu'arâ sûresinde ağırlıklı olarak; tevhit, nübüvvet, vahiy ve âhiret mevzuları ele alınmaktadır. Hakeza bu sûrede inkârcılar tehdit edilmekte, bazı peygamberlerin kıssalarından ibret dersleri sunulmakta, insanın iman ve inkâr açısından fitrî karakterinden, Kur'an'ın ilahî kaynaklı vahiy oluşu bağlamında şiir ve şairlerin durumundan söz edilmektedir. Sûrenin bahsedilen bölümleri ve son âyetleri de insicamlı ve uyumludur.¹¹¹ Kur'an, tevhit, nübüvvet ve âhirete yönelik olarak ibret ve teselli maksatlarına da matuf olmak üzere sûredeki her kıssanın, “إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّ رَبَّكَ لَھُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ” / *Doğrusu almak isteyenler için bunda büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler.*”¹¹² ifadesiyle sona ermesi de münasebât bağlamında oldukça manidardır.¹¹³ Zemahşerî'nin de belirttiği gibi her ne kadar kıssaların başlangıç ve sonları mükerrer ifadeler izlenimi uyandırsa da özü itibarıyla ve ibret içerikleri bakımından her bir kıssa âdeta müstakil ve ayrı ayrı anlatılıyor gibidir.¹¹⁴

Örnek 6:

Zemahşerî, Sâffât sûresinin anlattığı konuların; müşriklerin Yüce Allah hakkındaki sözlerini, Allah'ın münezzeh olduğu şeyleri ona nispet ettiklerini, peygamberlerin maruz kaldıkları sıkıntıları ve sonuçta

¹⁰⁴ el-Furkân 25/75.

¹⁰⁵ el-Furkân 25/63.

¹⁰⁶ el-Furkân 25/75.

¹⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/290-291.

¹⁰⁸ eş-Şu'arâ 26/227.

¹⁰⁹ eş-Şu'arâ 26/227.

¹¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/345; Zemahşerî'nin, sûrelerin iç pasajları ve muhtevaları ile başlangıçları arasındaki münasebet olgusuna yaklaşımına her ne kadar araları uzak olsa da Sâffât sûresi 12 ve 149. âyetleri tefsiri de örnek verilebilir. bk.: Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/63.

¹¹¹ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs* (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-'Arabî, 1383), 3/241; Muhammed Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tûnus: ed-Dârü't-Tûnusiyye Li'n-Neşr, 1404/1983), 19/92.

¹¹² eş-Şu'arâ 26/8, 67, 103, 121, 139, 158, 174, 190.

¹¹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 19/90-91.

¹¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/334.

onlara karşı kazandıkları zafer nimetini kapsadığını belirtmektedir. Yine Zemahşerî'ye göre mezkûr sûre, “سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ (180) وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ (181) وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” */Mutlak izzet sahibi olan rabbin, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehtir. Bütün peygamberlere selâm olsun! Ve âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun.*¹¹⁵ mealindeki âyetlerin de ifadesiyle bütün bunları kuşatıcı mahiyette, Yüce Allah'ın onların olumsuz nitelemelerinden münezzehtir olması, peygamberlere selam ve Allah'a hamd konusuyla son bulmaktadır.¹¹⁶ Burada Sâffât sûresinin son kısmının sûre içeriğiyle zahir bir anlamsal münasebeti olmakla birlikte asıl maksat müminlerin terbiyesi ve yetiştirilmesi, sûrenin içerdiği vaatler ve muhtevâsından gafil olmamalarıdır.

6. Sonuç

Kur'an, olay ve hâdiselere muvafık olarak Hz. Peygamber'e nâzil olduğu şekliyle ezberlenmiş; âyetleri, hikmetli bir tertip ve münasebete göre tanzim edilmiştir. Kur'an'ın âyet ve sûreleri arasında lafız, mâna veya yapı bakımından muhteşem bir irtibat, latif bir ahenk ve basiret ehli için son derece bedî bir münasebet söz konusudur. İlahiyat ve tefsir alanıyla ilgili literatürdeki temel klasik kaynaklardan ve birtakım dijital materyallerden incelemelerle elde ettiğimiz ilmî veriler muvacehesinde Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı eseri bağlamında Kur'an sûre ve âyetlerindeki münasebetin; bazen sıradan ve yüzeysel araştırmalarla fark edilemeyecek derecede gizli olduğu bazen de son derece açık ve aleni bir şekilde görülebildiği anlaşılmaktadır. Zemahşerî; Kur'an'ın dil, belagat ve i'câz yönlerini etkili şekilde ele aldığı meşhur eserinde Kur'an sûre ve âyetlerindeki münasebete de ehemmiyet veren, bu sebeple de zaman zaman tefsirinde mezkûr meseleye değinen meşhur müfessirlerden biridir.

Zemahşerî ile ilgili ilmî ve akademik araştırmalar oldukça zengin bir literatür oluşturmaktadır. Zemahşerî'nin temayüz eden niteliklerinden biri de onun dil âlimi olmasıdır. *el-Keşşâf*'ta dili ustalıkla kullanması bu durumun bariz bir göstergesidir. Muhtemel ki bundan mütevellit olarak, dilsel bir metin olan Kur'an âyet ve sûrelerini gerek kadim ve geleneksel bir uygulama olarak âyetlerin birbirini tefsir etmesi türünden bir münasebetle değerlendirmekte gerekse de bu ilmin birtakım kavramları üzerinden meseleyi ele almaktadır. Her ne kadar Zemahşerî, münâsebâtü'l-Kur'ân ilmine tefsirinde ilk yer veren müfessirlerden biri olsa da o, Kur'an'ın her âyet ve sûresi arasındaki münasebete değinmemektedir. Bütün bunlarla birlikte onun lehinde ve aleyhinde birtakım sözler sarf edilmektedir. Tefsirindeki i'tizâlî fikirleri, Ehl-i sünnete ve evliyaya yönelik ifadeleri yüzünden tefsirine ihtiyatla yaklaşılması gerektiği öne sürülmektedir. Ne var ki burada aynı zamanda Zemahşerî'nin, kabirde nimet ve azaba duçar olunacağı konusundaki görüşüyle Ehl-i sünnetle aynı çizgide olduğu veya diğer bir ifadeyle Mu'tezileye muhalefet ettiği de görülmektedir.

Kur'an sûre ve âyetleri arasındaki münasebet genel olarak dilsel ve anlamsal karakterli bir nitelik arz etmektedir. Âyetler kendi içerisinde cümle olarak birbirini tamamladığı gibi öncesi veya sonrasındaki diğer âyet ya da âyet gruplarıyla da mucizevî bir tenasüp ve uyum içerisinde birbirini tamamlamaktadır. Âlimler arasında genel kabul gören ilkelere dayanmadığı için münasebeti ortaya koymak çoğunlukla müfessirlerin dirayeti ve ilmî birikimlerine bağlı bir durum olmaktadır. Zemahşerî, tefsir tarihinin kadim müfessirleri içerisinde; dirayeti, Arap dili ve belagati hususundaki mahareti ve muhakemesi meşhur bir müfessir olması sebebiyle âyet ve sûreler arasındaki münasebet olgusunu mezkûr örneklerden de anlaşıldığı üzere etkili bir biçimde ele almaktadır.

Münasebet ilmi; mâna ve düşüncenin mantıklı, tutarlı ve disiplinli olmasını sağlamaktadır. Söz ve metindeki münasebet olgusuna bakarak söz sahibinin ilmî kudreti ve kıymetini takdir etmek mümkündür. Münasebet ilmi sayesinde ifadeler arasında farklı türden ilintiler kurulmakta ve bu sayede metnin bütüncül yaklaşımla daha doğru bir şekilde anlaşılması sağlanmaktadır. Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi, Kur'an âyetleri ve sûreleri arasında hikmetli bir irtibatın olduğunu ortaya koymaktadır. Âyetler ve sûreler arasında münasebet kurmayı mümkün kılan bazı edebî sanatlar da bulunmaktadır. Zemahşerî'nin *el-*

¹¹⁵ Sâffât 37/180-181-182.

¹¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/69.

Keşşâf’ı, münâsebâtü’l-Kur’ân ilmi açısından kritik edilerek okumaya tabi tutulduğunda münasebet ilmi kapsamında yer yer bunlara değindiği farkedilmektedir. Zemahşerî’den önce, Kur’ân’ın Kur’ân ile tefsiri bağlamında evveleminde Hz. Peygamber’den itibaren âyetlerin birbiriyle irtibatlandırılarak tefsir edildiği bilinmektedir. Zemahşerî’nin *el-Keşşâf*’ı “ittisâl, münâsebe, taalluk...” gibi kavramlarla münasebet meselesinin sistematik olarak tezahür ettiği meşhur tefsir eserlerinden biridir. Zemahşerî, tefsirinde sûrelerden ziyade ekseriyetle âyetlerin mâna yönünden birbiriyle münasebetine yer vermektedir.

Araştırmanın genel konusu, kapsamı, örnekler özelindeki değerlendirmeler ve münâsebet olgusuna yönelik Zemahşerî’nin kuvvetli değinilerinden hareketle şunu da ifade edebiliriz ki Kur’ân âyet ve sûrelerinin; farklı zaman ve mekanlarda nâzil olduğunu, muhtelif illet, hüküm ve olgulara tekabül ettiklerini iddia ederek kendi aralarında herhangi türden bir ilişki ve münasebetin bulunmayacağını savunmak hem analitik yaklaşımdan uzak hem de son derece subjektif bir yanılığdan ibarettir. Çünkü bu durumda Kur’ân’ın tertibi mekân ve zaman unsurlarına indirgenmekte; onun nazmı, üslûbu, edebî îcâzı, mûcizeliği ve muhkem bir ilahî kelim olduğu hususları göz ardı edilmektedir.

Münâsebâtü’l-Kur’ân ilminin, Kur’ân tefsirinde önemli bir yerinin olduğu hakikati bu makalenin önemli bulguları arasında yer almaktadır. Kur’ân’ın âyet ve sûreleri arasındaki münasebetin ortaya konması tabii olarak onun metin içi bağlamının sağlam ilmî veriler sunmasını, derin ve ince mânalarının ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Kur’ân’daki âyet ve sûrelerin birbiriyle uyumlu, ahenkli olması ve münasip kelimelerden oluşması; bunların herhangi bir takdim ve tehire maruz bırakılmamasını ve onun anlaşılmasında bu hakikatin asla göz ardı edilmemesini zorunlu kılmaktadır. Zira lafız ve mânasıyla üstün bir edebî hususiyete sahip olan Kur’ân’ın sûre ve âyetleri arasında herhangi bir yön ve türden dahi olsa münasebetin olmadığını düşünmek temelsiz ve tutarsız bir iddiadan ibarettir. Hakeza bu makalenin bir diğer önemli bulgusu da şudur ki malum olduğu üzere Kur’ân’ı tefsir faaliyetinde genel olarak her müfessirin muhtaç olduğu ve bilmesi gereken ilimler bulunmaktadır. Kur’ân âyet ve sûreleri arasındaki münasebet ilmi de Zemahşerî’nin, önemine işaret ettiği me’ânî ve beyân ilimleri bağlamında düşünüldüğünde bir müfessirin asla göz ardı edemeyeceği bir ilimdir. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki bu araştırmada Münâsebâtü’l-Kur’ân ilmi konusu Zemahşerî ve tefsiri özelinde incelenmektedir. Fakat bahse konu meselenin, Zemahşerî ile birlikte muhtelif dönemlerden bir veya birkaç farklı müfessirle karşılaştırmalı olarak ele alınmasının; tefsir alanında çalışma yapacak araştırmacılar için muhtemel bir araştırma konusu olması mümkündür.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Abduh, Muhammed - Rızâ, Muhammed Reşid. *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-hakîm (Tefsîru’l-Menâr)*. 12 Cilt. Kâhire: el-Hey’etü’l-Misriyyetü’l-Âmme, 2. Basım, 1411/1990.
- Abdurrahmân (Bintü’ş-Şâtî), Âişe. *el-Îcâzü’l-beyânî li’l-Kur’ân ve Mesâ’ilü (Nâfi’)* İbni’l-Ezrak. b.y.: Dârü’l-me’ârif, 3. Basım, ts.
- Azimi, Enayatullah - Tok, Fatih. “Kısa Sûreler Arasındaki Münâsebet Üzerine Bir İnceleme: Tedrîcî Nüzûl Tevhîdî Mana”. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/1 (Haziran 2020), 171-200.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakâtü’l-müfessirîn*. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Cerrahoğlu, İsmail. “Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsiri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1977).
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü’l-luga ve sıhahu’l-‘arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dârü’l-ilm li’l-melâyîn, 1407-1987.

- Çelik, Nursel. *Temel Konuları Bağlamında Mücadele Sûresi ve Tefsiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Mısırî. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmî, ts.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: IFAV, 65. Basım, 2018.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrü'l-hadîs*. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, 1383.
- Durmuş, İsmail. "İbn Ebû'l İsbâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 467-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. *İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine-*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Kitâbiyât, 1. Basım, 2001.
- Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. "Mukaddime". *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*. thk. S. Muhammed Cemîl. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1420-1999.
- Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî (İbn Atıyye). *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Gedik, Şerif. Keşşâf tefsirine göre âyet ve sûreler arasındaki münasebet ve âhenk. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, 2014.
- Gezgin, Ali Galip. "'Âyetler ve sûreler arasındaki tenâsüb' ile 'Sûrelerin tertîbinin tevkîfiliği' nin Kur'an'ın 'Metin içi bağlam' ı açısından önemi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/30 (2018), 01-47.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: ed-Dârü't-Tûnusiyye Li'n-Neşr, 1404/1983.
- İtr, Nureddin. "Münâsebet İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Önemi". çev. Eyüp Yaka. *İslami İlimler Dergisi* 1/2 (2006).
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 3. Basım, 1414/1993.
- Kabakçı, Ersin. "Âyetler Arası Münasebet Meselesinin Tefsirlere Yansımalarının Tarihî Kökenine Yönelik Bir Sorgulama: Tefsîru Mukâtil Örneği". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 4/2 (2020), 420-442. <https://orcid.org/0000-0002-0913-8087>
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Basım, 2007.
- Kattân, Mennâ' b. Halîl. *Mebâhîs fî 'ulûmî'l-Kur'ân*. b.y.: Mektebetü'l-Me'ârif, 3. Basım, 1421/2000.
- Okumuş, Mesut. "Tefsir Usûlü". *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Tarihi*. ed. Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, Mehmet Suat. "Zemahşerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîḥü'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 2. Basım, 1420/1999.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhîs fî 'ulûmî'l-Kur'ân*. b.y.: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1421/2000.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. Haydarâbâd: Meclisü dâiratü'l-me'ârif, 1382-1962.

- Sümer, İdris Sami. "Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi Bağlamında Mâûn ile Kevser Sûreleri Arasındaki Münasebet Yönleri". *İlahiyat Alanında Uluslararası Araştırmalar X*. ed. Emrullah Fatış. 114-135. Konya: Eğitim Yayınevi, 2023.
- Süyûfî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1394-1974.
- Süyûfî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Merâşidü'l-me'tâli' fî tenâsübi'l-makâtı' ve'l-me'tâli'*. Riyâd: Mektebetü Dârü'l-Minhâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1426/2005.
- Tâşköprizâde, Ahmed b. Mustafa. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âtı'l-'ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn. *Muhtaşarü'l-me'ânî*. Dârü'l-Fikr, 1411/1990.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. thk Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebetü ve Matbaatü Mustafa, 2. Basım, 1395-1975.
- Tuncer, Faruk. *Tenasüp İlmi Açısından Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*. İzmir: Akademi Yayınları, 2010.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Zehreveyn Yayınları, ts.
- Yılmaz, Mehmet Faik. "Münâsebâtü'l-âyât ve's-süver". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 569-571. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücihi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. "Mukaddime". *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fî vücihi't-te'vîl*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, 1376-1957.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.